

İMADƏDDİN NƏSİMİ POEZİYASINDA SİNONİMLƏR

İmadəddin Nəsimi poeziyasında fəlsəfi fikri, yüksək bəşəri ideaları, milli xüsusiyyətləri dərk etmək üçün hər şeydən öncə poetik dilini anlamaq lazım gəlir. Bu isə öz növbəsində onun poeziyasının leksik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi zərurətini doğurur. Bu baxımdan akademik Tofiq Hacıyevin tədqiqatı xüsilə diqqəti cəlb edir. Akademik Tofiq Hacıyev "Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi" əsərində yazırdı: "Nəsimi dilində ərəb və fars sözləri də xeyli yer tutur. Bu alınma leksikanın əksəriyyətinin milli qarşılığı var. Alınma və milli sözlər bir çox hallarda böyük silsilədən ibarət sinonim cərgə təşkil edir, eyni cərgədə bir neçə söz alınma olduğu kimi bir neçə də ana dili sözü işlənə bilər. Bu sinonim cərgələr şairin lüğət zənginliyi haqqında aydın təsəvvür verir: ay-qəmər-hilal-bədr, say-san-sağış, üz-surət-rüksar-camal, gecə-dünhey-l-şəb, gündüz-nəhar-ruz, göz-eyn-çəşm-didə, buyruq-hökm, dəniz-dərya-ümman və s." (1, səh. 225).

Nəsimi "Divan"ı oxuduqca bir daha aydın olur ki, onun şeirlərində sinonim cərgələr öz rəngarəngliyi ilə seçilir. "Divan"dan seçdiyimiz bəzi sinonim cərgələrə nəzər salaq.

Hurü-mələk-pəri. Bu sinonim cərgə ərəb-fars mənşəli sözlərdən təşkil olunmuşdur. Qəzəllərdə mənəni qüvvətləndirmək, məvhumun bu və ya digər cəhətinə oxucunun və ya dinləyicinin diqqətini cəlb etmək, fikrə müəyyən üslubi çalarlıq vermək, həmçinin fikrin dəqiq və aydın olmasını təmin etməkdir üçün işlədilməsini düşünmək olar. Maraqlıdır ki, nisbi sinonim səciyyəsi daşıyan hər üç söz bir misra daxilində işlənmişdir.

"Bilməm hurimisən, yoxa mələik, ya pəri,

Kim ki gördü ay üzün şərməndə oldu, xu tutar" (2, səh. 196).

Dildar-vəfadar-həbib-munis-yar. Klassik poeziyada tez-tez qarşılaşdığımız bu sözlərin ayrı-ayrılıqda müxtəlif mənələrdə işlənməsi bəllidir. Lüğətlərə nəzər saldıqda görürük ki, dildar ürək verən qəlb bağışlayan sevgili, (4, səh. 425.) vəfadar sədaqətli, (5, səh. 425.) munis ünsiyyət edən, əlaqə saxlayan, (5, səh. 89) həbib sevgili (4, səh. 227) mənəsində işlənmişdir. Lakin bu sözlər Nəsimi poeziyasında bir məzmun xəttində birləşir. Bu mənada nisbi sinonimik cərgə yaradan bu sözlər şairin "Gəl axır" rədifli şeirində yüksək bədii sənətkarlığın təmin olunması ilə yanaşı birbaşa mənənin qüvvətləndirilməsinə xidmət edir.

"Mənim yarı-vəfadarım, gəl axır,

Mələk surətli dildarım, gəl axır.

Fərağın canımı yaxdı beğayət,

Həbibim, munisim, yarım, gəl axır". (2, səh. 207)

Namus-ar. Ədəbi dilimizdə daha çox qoşa işlənən bu sözlər Nəsimi şeirlərində də qoşa işlənir.

"Nəsimi, *namusu*, *arı* əgər aşiq isən tərək et

Aşıqlər boynuna biçmiş mələmət donunu". (2, səh. 209)

Zülf-saç. Fars mənşəli zülf və türk mənşəli saç sözləri şairin poeziyasında ən sıx rast gəldiyimiz sinonimlərdəndir. Umumiyyətlə, onun şeirlərində insanın üz cizgiləri, bədən üzvləri tərənnüm obyektini kimi ön plandadır. Bu haqda professor Y. Babayevin fikirlərini xatırlamaq yerinə düşərdi. "Bu elementlər bir kompleks şəkildə hüsnün insanın cismani varlığında harmoniyasını yaradan və tamamlayan atributlar kimi mənələndirilir". (6, səh. 95)

"Divanə oldu könül *saçın* zəncirinə bağla,

Mənim könlüm dəlisinə sən *zülfün* teli zəncir" (2, səh. 209).

Bir beyt daxilində işlənmiş saç və zülf sinonimləri əsas fikrin ifadəsi ilə yanaşı təkrarın qarşısını almaqla da diqqəti cəlb edir.

Şərh-vəsf. Ədəbi dilimizdə nisbi sinonim kimi işlənən bu sözlər üslubi cəhətdən bir-birindən fərqlənir. Məsələn, şifahi və yazılı nitqdə hər hansı bir elmi məsələni şərh edirik, yəni izah edirik. Təsəvvürümüzə o da vardır ki, bədii ədəbiyyatda, xüsusilə klassik poeziyada hər hansı bir predmeti gözəllik simvolunu vəsf edirlər. Maraqlıdır ki, Nəsimi bir beytdə hər iki sözü işlətməklə onlar arasındakı üslubi sərhəddi müəyyənləşdirir.

"Saçın *şərhini* eylərəm hər gecə,

Üzün *vəsfini* söylərəm hər səhər" (2, səh. 239).

Çəşm-göz-eyn. Məlumdur ki, çəşm-fars, eyn-ərəb, göz isə milli mənşəli sözdür. Şairin lirikasında bu mütləq sinonimlərin hürufizimdən gəlmiş xüsusi mənəsi vardır. Bu barədə Y. Babayevin fikirlərini xatırlamaq yerinə düşür: "...göz bəsirət vasitəsi "ayətullah" (allahın nişanəsi) həqq kitabıdır". (6, səh. 60).

Maraqlıdır ki, Nəsimi divanında göz sözünün ərəb dilindəki qarşılığı olan eyn sözü müxtəlif formalarda işlənmişdir. "Eynül-yəqin. Nəsimiyə görə bir şeyi göz ilə görüb ona inanmaq", "...Eynükəllah- "Sənin gözün allahdır və s." (2, səh. 656). Divanda eyn sözünün işləndiyi beytə nəzər salaq;

"Eynini aç, eynimə bax, cümlə eynin eyniyəm,

Səd həzəran can fədadır, eynin sövdasına."

Bu beytin izahını "Nəsiminin seçilmiş əsərlərini" çapa hazırlamış H. Araslı və C. Qəhrəmanov əsərin izahlar bölməsində bu şəkildə şərh etmişdir: "Bu beytin birinci misrasında təkrar olunan "eyn" sözünün hər biri bir mənəni ifadə edir. Məsələn birinci "eyn" sözü göz mənəsində, ikinci və üçüncü varlıq, vücud, zat mənəsində, dördüncü isə mənə, mənşə mənəsində işlədilmişdir. Beləliklə yuxarıdakı beytdə Nəsimi deyir ki, "Gözünü aç, mənim vücuduma diqqətlə bax, gör ki,

¹ADPU-nun baş müəllimi

bütün varlıqların mənbəyi mənəm, yüzminlərlə can onun gözünün qarasına qurbandır” (2, səh.656). Verilmiş izahla qismən razılaşmaqla belə də düşünmək olar; “Gözünü aç, gözümə bax, cümlə gözlərin gözüyəm, gözlərin gözü olan gözün sevdasına can fədadır”. Yerigəlmişkən qeyd edək ki, Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində “eynim açıldı” ifadəsi də var. Şərq qrupu dialekt və şivələrində “eyni açılmaq” frazemi “gözü açılmaq” mənasında deyil, “ərəhlənmək”, “xoşbəxt olmaq” mənasında da işlənir.

Nəsimi başqa bir qəzəlinde göz sözünün fars dilindəki qarşılığından-çəşm sözündən istifadə edir;

“Qara çəşmindədir dövrani-ələm,

Ki, oldur cümlə əşya üstə mənzur”(2, səh.250). Beytin ilk misrasından anlaşılır ki, şair bütün dünyanın insanın gözlərində olduğu qənaətindədir.

“Bənzər” rədifli qəzəlinde isə o milli mənşəli göz sözünü mənalandırır.

“Süzülmüş gözlərin sağü-səlamət,

Vəleykin baxışı bimarə bənzər”(2, səh.252).

Dəva-dərman-çarə. Fars mənşəli bu sinonimlərdən *dəva* sözü müasir ədəbi dilimizdə arxaikləşmiş, yalnız şifahi nitqdə “dava-dərman” şəklində işlənməkdədir. Dərman və çarə sözləri isə ədəbi dilimizdə müəyyən üslubi məqamlarda öz sinonimliyini saxlamaqdadır. Nəsiminin dilində isə bu sözlər bir beytin daxilində qoşa işlənir:

“Dərdimin dərmanı sənsən, bilmədim, sordum, təbib,

Çün yəqin sənsən dəvası, dərdə dərman göstərir”.(269) Şairin başqa bir qəzəlinde isə dəva və çarə sözləri sinonim cərgə təşkil edir: “Qandadır vəslin dəvası, çarəsi”(2,səh. 609).

Nəsimi divanını öyrəndikcə aydın olur ki, şairin poeziyasında işlənmiş sinonimlərin bir qismi milli və alınma sözlərin paralel işlənməsi ilə formalaşmışdır.

Maraqlıdır ki, belə sinonimlərin bir çoxunda zaman keçdikcə məhz milli olan unudulub əvəzində alınma olan söz işləkliyini qoruyub saxlamışdır. Məsələn, **şahid-tanıq.** Hər iki sözə Nəsimi divanında rast gəlmək mümkündür. “Səyanın ayıdır üzün, saçın qədr üstə həq tanuq”(2, 297), “Meyü şahid bu gün, şəksiz, hərəmdir”.(səh.309). **Uçmaq-cənnət** sözləri də bu qəbildəndir.

“Ey çəkən uçmağa mişkin zülfü-pürçinin məni,

Cənnətə zənciri-zülfündür çəkən divanəyi”(2, səh.366)

Uçmaq sözü müasir ədəbi dilimizdə arxaikləşmiş, cənnət isə bir söz kimi öz varlığını bu gün də qoruyub saxlayır. Səbəbi müxtəlif ola bilər, fikrimizcə, qədim türklər göydə Gök Tanrıya inanırdılar,bəlkə də, o fikirdə idilər ki, insan dünyasını dəyişincə ruhu göylərə yüksəlir, islamı qəbul etdikdən sonra ərəb dilinin və dininin təsiri ilə cənnət sözü üstünlük qazandı.

Nəsimi şeirlərində elə sinonimlər vardır ki, onların hər ikisi alınmaqla yanaşı biri arxaikləşmiş, digəri isə müasir ədəbi dilimizdə işlənməkdədir. **Qala-sur** sinonimləri bu qəbildəndir. Möhkəm tikililəri və müdafiə vasitələri olan istehkam, istinadgah anamlı qala sözü ərəb mənşəlidir, bu gün də işləkdir. Eyni mənəli sur sözü isə ədəbi dilimizdə arxaikləşmişdir.

“Misir camedir vücudum, onda qıldım cüməyi,

Gör nə şəhrəm, gör nə möhkəm, qələvü-sur olmuşam”.(2,səh. 427).

Qüvvət-qüdrət. Bu sözlər yaxın mənəlidir. Bəzi üslubi məqamlarda bir birindən mənə baxımından fərqlənmələrinə baxmayaraq əksər hallarda sinonim kimi çıxış edir. Ərəb mənşəli qüdrət sözü “böyük qüvvə”, “iqtidar”, “güc”, bəzən “cəsarət”, “iradə” mənasında işlənir.

“Gün ilə ayı göglərdən gətirdi səcdəyə hüsnün,

Zəhi qüvvət, zəhi qüdrət,zəhi möcüz, zəhi bürhan”.(2,səh.293)

Beytin ilk misrasında mübaliğədən istifadə etmiş şair ikinci misrada qüvvət və qüdrət sözlərinin sinonimliyi ilə mənəni daha da qüvvətləndirmişdir.

Təmənna-dilək. Ərəb mənşəli təmənnə sözü milli mənşəli dilək sözünü üstələmişdir desək, yanlışdır. Ədəbi dildən fərqli olaraq dialekt və şivələrimizdə dilək sözü daha çox işlənir. Nəsiminin qəzəllərində isə bu iki söz bir misra daxilində poetik mənənin qüvvətlənməsinə xidmət edir.

“Həm mənəm məqsudi məqsəd, həm təmənnə, həm dilək,

Həm mənəm hər işdə zakir,həm anın məzkuriyəm”.(2,səh. 421)

Gerçək-doğru. Müasir ədəbi dilimizdə ümumişlək sözlərdən hesab edilən bu sinonimlər Nəsimi şeirlərin mövqeyində də üstün mövqeydədir.

“Qanı bir əhdü peymanı bütün yar?

Qanı bir qövlü gerçək,doğru dildar?

Qanı həqqi bilən bir gerçək ər kim,

Ola doğru anın dilində gövtar”.(səh.346)

Əvvəl-əzəl. Ərəb mənşəli hər iki söz Nəsimi şeirlərində paralel işlənib.

“Çün əbədidir, axırım əvvəl-əzəl,

Əvvəlü-axır mənəm izzəvə cəl”(2, səh.597).

İlkin, birinci mənasında işlənmiş hər iki söz beytdə sinonimlik yaratmaqla yanaşı axır sözü ilə də bədii təzad təşkil edir.

Mal-mülk-dövlət. Bu sözlər müasir ədəbi dilimizdə olduğu kimi Nəsimi şeirlərində də öz sinonimliyi ilə diqqəti cəlb edir.

“Dünyaya arxa dutursan malü mülkü dövlətə,
Bibəqa bünyadı yoxdur, ol qədər möhkəm degil”(2,səh.639).

Savaşmaq-dalaşmaq. Müasir ədəbi dilimizdə sinonimlik təşkil edən bu feillərə Nəsimi poeziyasında da rast gəlirik.

“Savaşməklik, dalaşməklik, irişmək
Qamü itlүkdürür adəm nişanım”(2,səh.637).

İmadəddin Nəsiminin poeziyasında sinonimlərin demək olar ki, əksəriyyəti onun ictimai-siyasi düşüncəsi, mənsub olduğu hürufizim cərəyanının bədii ifadəsi, fəlsəfi fikirlərinin ifadə edilməsi ilə bağlıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Tofiq Hacıyev “Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi” I hissə, Bakı, “Elm”2012
2. Nəsimi Seçilmiş əsərləri” Tərtib edən Həmid Araslı, Bakı, “Qızıl şərq”1973
3. F.Məmmədli “Seçilmiş əsərləri III cild”Bakı, “Nurlan”2004
4. A-Z klassik Azərbaycan ədəbiyyatında işlənən ərəb və fars sözləri lüğəti, Bakı, “Şərq-Qərb”2005
5. M-Z klassik Azərbaycan ədəbiyyatında işlənən ərəb və fars sözləri lüğəti, Bakı, “Şərq-Qərb”2005
6. Y.Babayev XIII-XIV əsrlər ana dili lirik şeirimizin inkişaf yolu. Bakı, “Elm və təhsil” 2009.
7. A.Axundov Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, Bakı, “Elm”2005

Синонимы в поэзии Имадедина Насими

Резюме

Систематическое исследование наследия Имададдина Насими, одного из самых ярких представителей азербайджанской классической поэзии в нашей стране и проповедь совпадает к празднованию 600-летия Насими по инициативе общенационального лидера Гейдара Алиева. Провозглашение 2019 года- Годом Насими Распоряжением Президента Азербайджанской Республики, Верховного Главнокомандующего Ильхама Алиева от 11 января 2019 года является ярким показателем заботы государства об азербайджанской литературе и национальной литературе - духовные ценности. Этот приказ господина президента побудил ученых и исследователей снова обратиться к наследию Насими. В статье под названием «Синонимы в поэзии Имададдина Насими» исследуются слова, развитые в поэзии Насими, и образуются синонимы в терминах современного литературного языка. Выбрано из дивана И. Насими, «язык-лисан», «борьба-ссора», «предположение-мышление», «радость -веселье», «боль-горе-страдание-страх», «крик-орать», «родинка-пятно », « глаза », « любимый-любимая-половинка-», « любовь-амор », « лицо- красotka - », « ангел-фея »и т. д. Синонимия, которую слова создают в поэзии, а также языковые особенности этих слов также были сравнительно изучены. Понимая философскую мысль, высшие человеческие идеи, национальные особенности в поэзии Имададдина Насими, необходимо понимать поэтический язык. А это, в свою очередь, требует исследования лексических особенностей его стихотворений.

Ключевые слова: синоним, поэтический язык, слов

Synonyms in the poetry of Imadaddin Nasimi

Summary

Systematic researching Imadaddin Nasimi's heritage, one of the brightest representatives of Azerbaijani classical poetry in our country and preaching coincides with the celebration of the 600th anniversary of Nasimi at the initiative of the national leader Heydar Aliyev. Proclamation 2019 - as the Year of Nasimi, by the order of the President of the Azerbaijan Republic, Supreme Commander-in-Chief Mr. İlham Aliyev, dated January 11, 2019, is a vivid indicator of the state's concern for Azerbaijani literature and national- spiritual values. This order from Mr. President prompted scholars and researchers to turn to the legacy of Nasimi once again. Article under the name "Synonyms in the Poetry of Imadaddin Nasimi" explored the words developed in the poetry of Nasimi and form synonyms in terms of modern literary language. Choosing from the verses I. Nasimi, "language-lisan(speech)", "struggle-quarrel ", "guess-thinking", "happiness-gladness", "pain-grief-suffering-fear", "scream-shout", "mole-spot ", " Eyes ", " beloved-lover - life friend ", " love-amor", " face-beauty - ", " angel-fairy ", etc. Synonymy, which, words create in poetry, as well as linguistic features, these words have also been comparatively explored. Understanding philosophical thought, higher human ideas, national characteristics in the poetry of Imadaddin Nasimi, it is necessary to understand the poetic language. And this, in its turn, requires the exploring of the lexical features of his poems.

Key words: synonym, poetic language, word

RƏYÇİ: dos. S.Abbasova